

ФРАЗЕОГРАФІЯ

УДК 81'373.7:124.5

[https://doi.org/10.17721/um/51\(2021\).75-94](https://doi.org/10.17721/um/51(2021).75-94)

Володимир Чумак, канд. філол. наук, проф.,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України, Київ
<https://orcid.org/0000-0001-9341-7072>

Лариса Корніснко, канд. філол. наук,
школа І–ІІІ ступенів N 233 м. Києва
<https://orcid.org/0000-0001-5192-1019>

ПЕРЕКЛАДНІ ІНШОМОВНО-УКРАЇНСЬКІ СЛОВНИКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОГРАФІЇ

Проаналізовано специфіку укладання перекладних іношомовно-українських фразеологічних словників кінця XX – початку XXI ст., встановлено принципи їхньої структурної параметризації, з'ясовано характерні ознаки макроструктури й мікроструктури досліджуваних словників, визначено особливості систематизації реєстрових одиниць і засоби та способи відображення етнолінгвістичної інформації у фразеологічних працях перекладного типу, відзначено прикладні моменти використання перекладних фразеологічних словників.

Ключові слова: *фразеологізм, фразеологічний словник, структурні параметри словника, перекладний фразеологічний словник, українська фразеографія.*

На межі тисячоліть у вітчизняній лінгвістиці спостерігаємо підвищений інтерес науковців до вивчення питань теорії та практики української фразеографії, що спричинило створення й вихід у світ багатьох українських фразеологічних словників різних типів і видів. Поряд із відомими академічними фразеологічними словниками тлумачного типу в українському мовознавстві з'явилася чимало оригінальних перекладних фразеологічних словників, які репрезентують фразеологічне багатство сучасної української мови на іншослов'янському, германському, романському тлі.

Для дослідників сучасної перекладної української фразеолографії актуальним залишається комплекс проблем, які стосуються параметризації структури фразеологічних словників, зокрема перекладних, обґрунтування нових підходів до укладання словникових статей, пов'язаних зі специфікою макроструктури (відбір реєстрових одиниць, обсяг і характер словника, принципи упорядкування матеріалу) і мікроструктури словника (структура словникової статті, типи перекладу, співвідношення різних видів інформації про реєстрову одиницю, типи ілюстративного матеріалу й ін.).

Мета роботи – проаналізувати структурні параметри перекладних іншомовно-українських фразеологічних словників кінця XX – початку XXI ст., визначити основні принципи систематизації реєстрових одиниць та укладання словникових статей, встановити місце двомовних і багатомовних іншомовно-українських фразеологічних словників в історії української фразеолографії вказаного періоду.

Об'єкт дослідження – іншомовно-українська перекладна фразеологія кінця XX – початку XXI ст.

Предмет дослідження – теорія і практика структурної параметризації перекладних іншомовно-українських фразеологічних словників вказаного періоду.

Матеріал дослідження – іншомовно-українські фразеологічні словники кінця XX – початку XXI ст.

Із появою ґрунтовних теоретичних напрацювань відомих дослідників фразеологічних фондів східнослов'янських мов Л. Булаховського, В. Виноградова, Н. Амосової, О. Куніна, І. Чернишової, Л. Паламарчука, Л. Скрипник та інших лінгвістів у кінці XX ст. активізувався процес вироблення нових методів і підходів до укладання перекладних фразеологічних словників, переважна більшість яких мала прикладний характер і була розрахована як на українського, так і на іноземного користувача.

З історії становлення української перекладної фразеолографії відомо, що одним із найдавніших перекладних словників був невеличкий за обсягом українсько-російський словник “Фразы, пословицы и приговорки малороссийские”, доданий як розділ до

“Граматики малороссійскаго нарѣчія” О. Павловського (1818) [Фразы]. Тут упорядник в алфавітному порядку подав стійкі вислови української мови, переклавши їх російською мовою, іноді подаючи тлумачення, що дало можливість дослідникам кваліфікувати цей словник як перший перекладний словник української мови [Горецький 1963].

Теоретичні засади укладання перекладних словників, зокрема і фразеологічних, набули наукового виміру в українському мовознавстві завдяки відомим працям П. Горецького, Р. Зорівчак, Ю. Прадіда, В. Старко¹⁸ та інших лексикографів.

Дослідники відзначають, що відсутність перекладних фразеологічних словників значно утруднює читання оригінальної іноземної літератури, адже значення фразеологізмів або зовсім не мотивуються або мотивуються дуже невиразно лексичними значеннями слів, що входять до їхнього складу. Тому теорія і практика двомовних перекладних словників, укладання яких має бути розраховане на максимальне задоволення попиту користувачів, мають перебувати серед найважливіших завдань сучасної української фразеографії [Амосова : 87; Краснобаєва-Чорна, Боровик : 7].

Відомо, що завданням двомовного перекладного словника є не лише залучення до реєстру належних слів із першої мови, але й наявність відповідників до цих слів у всіх їхніх можливих значеннях, тобто треба знайти слова-відповідники з іншої мови, що

---

¹⁸ Див.: *Горецький П. Й.* Методологічні принципи складання загальних двомовних перекладних словників // *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 1951. Вип. I. С. 5–22; *Зорівчак Р. П.* Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів : Вища школа, 1983. 175 с.; *Прадід Ю. Ф.* Перекладні фразеологічні словники в Україні // *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия “Филология”. Том 20 (59), № 1. Симферополь, 2007. С. 79–84; *Старко В. Ф.* Проблема авторитетності двомовних словників // *Українська лексикографія в загальномовному контексті: теорія, практика, типологія* (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / Відпов. ред. І. С. Гнатюк. Київ, 2011. С. 315–322.

є рівнозначними до слів реєстру не лише змістом, але й стилістичними відтінками [Горецький 1951 : 9–11].

Крім того, під час укладанняч фразеологічних словників, зокрема й перекладного типу, виникають дискусійні моменти, адже не всі автори однаково розуміють предмет і завдання фразеографії, прагнучи максимально розширити склад реєстру або ж зосереджуючи свою увагу на тих фразеологізмах, що мають відповідний комплекс характерних ознак, зокрема переносне значення й цілісність. Деякі фразеологи відносять до фразеологічних одиниць прислів'я та приказки, констатувавши, що фразеологізм еквівалентний слову, членові речення¹⁹. На наш погляд, фразеологічними одиницям не слід вважати такі стійкі сполучення слів, як прислів'я та приказки, адже вони мають специфічні семантичні й граматичні ознаки.

Для перекладної української фразеографії надзвичайно важливими вважаємо останні десятиріччя ХХ ст., коли автори перекладних словників почали застосовувати нову методику укладання лексикографічних праць із врахуванням якомога повнішої фіксації багатства фразеології зіставляваних мов і подання максимальної інформації про специфіку фразеологічних одиниць у кожній із них. У вжитку користувачів з'явилося багато двомовних і багатомовних (тримовних) перекладних (українсько-іншомовних та іншомовно-українських) фразеологічних словників, де зіставляються фразеологічні системи споріднених чи неспоріднених мов.

За нашими спостереженнями, практичне впровадження науково обґрунтованих принципів укладання перекладних фразеологічних словників було реалізовано в обох типах словників (як іншомовно-українських, так і українсько-іншомовних). Більшість авторів послідовно дотримувалися теорії, за якою базовими елементами структури перекладних фразеологічних словни-

---

¹⁹ Див.: Фразеологічний словник української мови : В 2 т. / Уклад. Г. М. Удовиченко. Київ : Вища школа, 1984; Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. 2-ге вид., випр. Київ : Т-во "Знання", КОО, 2005.

ків виступають формула перекладу, побудова словникової статті, принципи формування реєстру, обсяг і характер наукової праці, граматична інформація, ілюстративний матеріал та ін.

Варто наголосити, що, на відміну від інших типів фразеологічних словників (тлумачних, історичних, етимологічних та ін.), у перекладних словниках основне смислове навантаження випадає на зіставну одиницю перекладу в іншій мові, її семантичну співвідносність.

Не менш важливою в переліку структурних параметрів є також інформація про специфіку системних відношень та опозицій у межах тематичних і фразеолого-семантичних груп, які лексикографуються у перекладних словниках як факультативні елементи структурного рівня.

Натепер серед праць української перекладної фразеографії найбільше двомовних словників, у яких багатогранна палітра української фразеології зіставляється із фразеологією англійської, німецької, російської мов. Кожен із аналізованих перекладних словників є авторитетним джерелом порівняльно-зіставного вивчення фразеології слов'янських, германських, романських мов.

Аналіз структурної специфіки іншомовно-українських фразеологічних словників розпочинаємо з **“Англо-українського фразеологічного словника”** (АУФС) К. Баранцева, який вийшов у світ 1969 р. і витримав ще два перевидання у 2005 і 2006 рр. На той час словник став важливим здобутком вітчизняного перекладознавства. До реєстру словника, який містить майже 30 000 фразеологічних одиниць англійської мови, автор увів численні фразеологічні одиниці (у їхньому широкому розумінні), а також приказки, прислів'я та крилаті вирази.

На рівні *макроструктурних* характеристик цього словника звертає на себе увагу саме реєстр, який охоплює фразеологізми номінативного характеру, численні напівпредикативні фразеологічні одиниці: *see how the land lies, to* [заст. to see how the squares go] “розуміти стан речей, справи; знати звідкіля вітер дме” (АУФС, 835), цілісні предикативні структури (приказки, прислів'я, крилаті вирази): *that's another pair of shoes* “це зовсім

інша справа” (АУФС, 935), предикативні одиниці, компоненти яких вживаються у буквальному значенні: *live not to eat, but eat to live* присл. “живи не для того, щоб їсти, але їж для того, щоб жити” (АУФС, 612) та ін.

Під час укладання перекладного фразеологічного словника К. Баранцев використовує алфавітний принцип. У передмові до словника як базовому структурному елементі автор зауважує, що стійкими або фразеологічними словосполученнями він вважає усталені в мові звороти, що не утворюються у висловлюваннях кожного разу знову, а вставляються в них, як готові мовні одиниці [Баранцев : 189]. Тим не менше в реєстрі словника зафіксовано традиційні розмовні формули (звертання, привітання, побажання і под.), які важко назвати фразеологізмами.

Особливої уваги заслуговує підбір К. Баранцевим семантично і стилістично рівноцінних українських перекладів, аналогів чи еквівалентів до кожного виразу або звороту. Наприклад: *come (або fall) into line with something, to* (тж. *to fall in line with something*) “солідаризуватися, погоджуватися, діяти відповідно до чогось” (АУФС, 230), *accommodation bill* ком. “дружній вексель” (фіктивний вексель, який видають для того, щоб дати можливість векселедержателю врахувати його і одержати готівку) (АУФС, 14) та ін.

Одним із важливих елементів мікроструктури цього словника є намагання укладача супроводжувати фразеологізми англійської мови історико-етимологічними коментарями, а в окремих випадках – поясненнями значень виразів щодо їх вживання та походження: *beg the question, to* філос. “підміняти посилку бажаним для себе висновком; «доводити» аксіому аксіомою; приймати спірне питання за вирішене”, [етим. лат. *petitio principii*, з грецьк.; *вперше зустрічається в Арістотеля*] (АУФС, 89), *catch an old bird with chaff, to* “провести, підманути когось дуже хитрого або бувалого; обдурити старого горобця на полові” [частина прислів'я *you cannot catch an old bird with chaff*] (АУФС, 204) та ін.

Автор послідовно дотримується вимог до базової мікροструктури словника, подаючи багатий ілюстративний матеріал. Наприклад: *be on the tread mill, to ict.* “працювати на ступальному колесі; перен. бути на каторзі”. – *She is hand and glove with people some of whom, according to my humble judgment, ought to be on the tread mill* (W. Norris) (АУФС, 115). Для пояснень у літературних цитатах, напр.: вираз (*as*) *dead as a doornail* 1. зовсім мертвий, без будь-яких ознак життя. – *The wind was blowing like... from him to me, so I rides up close and seen [= I rode up close and saw] it was the Pacer, dead as a mackerel* (E. Seton-Thompson) (АУФС, 266) та інші.

Заслуговує на схвалення також намагання укладача подати в межах мікροструктурних елементів стилістичну характеристику реєстрових одиниць, вказуючи на експресивну (*ірон.*, *жарт.*, *пестл.*, *зневажл.*, *презир.* тощо. Наприклад: *peace with honour* “почесний мир” (*інколи вжив. ірон.*) (АУФС, 745)) або жанрово-стилістичну характеристики (*розм.*, *книж.*, *поет.*, *прост.*, *груб.* та ін.: *like old boots* *груб.* “сильно, навально, невпинно; щодуху, з усіх сил” (АУФС, 607)).

“Англо-український фразеологічний словник” К. Баранцева на час виходу в світ був новаторською працею, у якій системно аналізувалися фразеологічні одиниці неспоріднених мов із застосуванням відповідних вимог до кожного елемента макро- та мікροструктури перекладного фразеологічного словника. Нині він не втратив своєї наукової цінності серед двомовних фразеологічних словників, залишаючись одним із кращих перекладних фразеологічних словників в Україні.

Майже одночасно з аналізованим словником К. Баранцева на сторінках харківського часопису “Прапор” протягом дванадцяти років (1959 (№9) – 1971 (№10)) друкувався “Російсько-український фразеологічний словник” І. Виргана та М. Пилинської за редакцією М. Наконечного (РУФС). Автори намагалися врахувати особливості тогочасного функціонування фразеологізмів у російській і українській мовах, сформувавши реєстр із російських фразеологізмів, зафіксованих в “Словаре современ-

ного русского литературного языка” в 17 томах²⁰ та “Фразеологическом словаре русского языка” за редакцією О. Молоткова²¹. Крім того, до реєстру було залучено найпоширеніші російські прислів’я, приказки, крилаті вислови, а також деякі синтаксичні словосполучення.

Згодом такий підхід до формування реєстру було визнано не виправданим, адже автори були більше прибічниками ідеї відтворення духу, а не букви мовної одиниці [Прадід : 33].

На рівні мікроструктурних елементів словника у реєстрі за алфавітно-стрижневим принципом подається спільний компонент, тобто ключове слово вислову, а нижче за алфавітом – усі можливі стійкі звороти, зокрема і фразеологічні одиниці, до складу яких входить це слово, з українськими відповідниками, іноді – із синонімами, стилістичними коментарями. Вислови перекладаються лише раз, під одним із його основних компонентів, а на місці, де наводяться інші компоненти, подаються посилення. Наприклад: **ПИЛЮЛЯ**. **Золотить, позолотить пилюлю** (*перен.*) – *підсолоджувати, підсолодити пилюлю* (РУФС 1969, №3, 110), **ПОЗОЛОТИТЬ** **Золотить, позолотить пилюлю** – див. **ПИЛЮЛЯ** [РУФС(1969), №8: 110] тощо.

Із теорії укладання перекладних словників відомо, що одним із визначних чинників їхньої нормативності є порядок розміщення відповідників. Аналізуючи специфіку формування статті в цьому словнику, констатуємо не завжди виправданий порядок наведення українських відповідників, подання яких часто не враховує співвідношення нормативно-літературних і розмовно-побутових відповідників, перевага надається останнім. Наприклад, стаття **подмазывать, подмазать колеса кому** (*розм., застар.*) – *ма́зати, пома́зати (масти́ти, помасти́ти) во́за ко́му; масти́ти, помасти́ти (підма́зувати) ко́го* (РУФС 1969,

---

²⁰ Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. Москва–Ленинград, 1948–1965.

²¹ Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова]. 6-е изд., испр. и доп. Москва, 2001.

№7, 109), **закон не писан для кого, кому** (розм.) – **зако́н не пи́саний ко́му** (РУФС 1969, №3, 111).

Автори формують базову мікроструктуру словника за допомогою подання відповідних стилістичних позначок (ремарок), які характеризують ступінь поширення фразеологізмів, вказують на сферу їх функціонування або наводять емоційно-оцінні характеристики висловів: **разводить, развести антимонию** (фам.) – **тере́вєні городи́ти (пра́вити)**; (образн.) – **моло́ти, як поро́жній млин; товкти́ во́ду в сту́пі** (РУФС 1959, № 10, 123), **синий чулок** (перен.) – **си́ня панчо́ха** (РУФС 1971, № 4, 107), **двуликий Янус** (книжн.) – **дволи́кий (дволицы́й) Я́нус** (РУФС 1971, № 10, 110), **яйца курицу учат** (ірон.) – **мудрі́ші те́пер яйця, ні́ж кури**. Пр. (РУФС 1971, № 10, 110).

Рецензенти відзначають практичну користь “Російсько-українського фразеологічного словника” І. Виргана та М. Пилинської. Зокрема, А. Москаленко передбачав, що його видання масовим тиражем буде активно сприяти дальшому розвитку української літературної мови [Москаленко : 143]. На думку Л. Скрипник, цей словник як праця двомовної фразеографії має стати авторитетним джерелом порівняльно-зіставного вивчення фразеології як образної системи двох споріднених слов’янських мов, адже матеріал словника відображає спільні тенденції, а також дозволяє виявити специфічно-національні риси російського і українського фразеологічних фондів [Скрипник : 59–62].

2000 року за авторством тих же укладачів вийшов у світ одномовний “Російсько-український словник сталих виразів” (РУССВ), який став фактично удосконаленим варіантом попереднього словника із деякими змінами в реєстрі російських фразеологізмів, узагальненнями типових синтаксичних сполук і їхніх українських відповідників. Словник засвідчує також наявність у фразеологічних системах семантичних відношень синонімії, полісемії, антонімії.

Значним здобутком української лексикографії стало видання двотомного перекладного “Німецько-українського фразеологічного словника” (НУФС) В. І. Гаврися, О. П. Пророченко

(1981) із реєстром понад 30 000 стійких висловів німецької мови. В Україні цей словник досі залишається найповнішим зібранням фразеологічного фонду німецької мови.

У передмові до словника відзначається, що під час формування його макроструктурних характеристик автори зосереджують особливу увагу на заголовку, який для лексикографування гнізда є їхнім спільним компонентом (вокабулою). Заголовок виділено напівжирним курсивним шрифтом, після якого стоїть двокрапка й перша із фразеологічних одиниць цього гнізда – з відповідним номером. Фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі омонімічні лексеми, розроблено в різних гніздах, позначених вокабулами з римськими цифрами; їх пронумеровано в межах кожної літери й виділено напівжирним шрифтом. Якщо до складу фразеологізмів входять прийменники, які можуть уживатися з давальним і знахідним відмінками, то подається відповідна вказівка на відмінок; вказівку на відмінок подано також, коли збігаються форми керування *Genitiv* і *Dativ*.

Вокабули у словнику фіксуються в алфавітному порядку. Вокабули-іменники подані в однині, лише в деяких випадках – у множині, наприклад: **Argusaugen: 1129. *Argusaugen haben* міф.** “мати очі Аргуса, мати всевидючі очі” (НУФС I, 46). А також **Fisimatenten: 596. *Fisimatenten machen* розм.** “клеїти дурня”; *див. тжс. F-631* (НУФС I, 214).

У цьому словнику на рівні мікроструктурних елементів подаються три можливі варіанти перекладу німецького фразеологізму: український еквівалент, аналог чи описовий переклад.

Формування реєстру у словнику відбувалося з урахуванням іменникового компонента, який є визначником фраземи: ***nach meinem Befinden* – Befinden** (НУФС I, 81), ***im Blute waten* – Blut** (НУФС I, 113). За наявності кількох іменників семантично головним стає перший іменник: ***die Auswahl der Gesellschaft* – Auswahl** (НУФС I, 68), ***die Perlen vor die Säue werfen* – Perle** (НУФС II, 100).

Серед мікроструктурних характеристик словника звертає на себе увагу обов'язковість ремаркової частини, одного з базових елементів фразеографічної праці. Після відповідної

позначки наводиться український переклад, аналог або еквівалент, а в разі потреби – пояснення щодо походження та вживання фразеологічної одиниці, напр.: *die goldene Regel* мат. “трійне правило, правило трьох” (спосіб знаходження до трьох даних чисел четвертого, пропорційного) (НУФС II, 131). Поняття багатозначного фразеологізму відділено одне від одного цифрами: *eine gute (або tapfere) Klinge schlagen*. 1. Добре фехтувати, бути хорошим фехтувальником; 2. розм. фам. багато пити і їсти, любити поїсти; 3. *für etw.* сміливо виступити на захист чого-н. (НУФС I, 387).

Натепер “Німецько-український фразеологічний словник” В. Гаврися та О. Пророченко залишається одним із авторитетних перекладних словників, у якому користувач має змогу не лише отримати інформацію про фразеологічні фонди зіставляваних мов, а й про багатозначність і синонімію фразеологічних одиниць, історію їх виникнення, сферу вживання тощо.

1987 р. вийшов друком “Французько-український фразеологічний словник” (ФУФС) Г. Венгренівської і М. Венгренівської з реєстром близько 6000 найуживаніших у французькій мові словосполучень і фразеологічних одиниць.

Цей перекладний словник укладено за алфавітно-гніздовим принципом із використанням елементів структурно-граматичного. Мікроструктурні характеристики реєстру подаються на початку словникової статті, яка розпочинається із загального слова, що умовно взяте за основне. У межах словникової статті спочатку наводиться інформація про похідні словосполучення гніздового слова, потім – ідіоми та найбільш характерні вирази (прислів'я, приказки й ін.). Гніздові слова (вокабули) подано у праці в алфавітному порядку. Наприклад: *CHAT n. m. chat coiffé* “потороча”; *dès que les chats seront chaussés* “рано-вранці”; *emporter le chat* розм. “накивати п'ятами”; *à bon chat bon rat* *prov.* “наскочила, найшла коса на камінь”; *il n'y avait que le chat* “без свідків” (ФУФС, 33).

Синонімічні варіанти фразеологічних словосполучень наводяться в дужках після слова або, наприклад: *jour levant (або naissant, petit jour)* “світанок” (ФУФС, 113), *de bon (або de grand,*

de tout) *coeur* [de mauvais coeur] *loc. adv.* “охоче (від щирого серця), [неохоче]” (ФУФС, 37).

Для реалізації основного завдання перекладного словника автори вдалися до використання еквівалентів, варіантних відповідників та описового перекладу. В окремих випадках одному французькому фразеологізму автори подають два або кілька українських відповідників, які часто мають різне стилістичне забарвлення й різну сферу вживання.

Якщо український вираз не повністю збігається за значенням із французьким або якщо він побудований на іншому образі, перед ним ставиться знак приблизної рівності, напр.: *être aussi chanceux que le chien à Brusquet* “везе як утопленику” (ФУФС, 33), *nul chevalier sans prouesse* *prov.* “на дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить” (ФУФС, 154).

Як невід’ємний мікроструктурний елемент функціонують у словнику відповідні стилістичні позначки *іст.*, *розм.*, *бот.*, *поет.*, *військ.*, *арго* тощо, наприклад: *il y a belle lurette* (або *depuis belle lurette*) *розм.* “давненько; уже давно” (ФУФС, 126), *connaître le numéro de qn* *розм.* “знати когось як облупленого” (ФУФС, 154), *oeil du jour* (або *du monde, de la nature*) *поет.* “сонце” (ФУФС, 155), *point de Judas* *арго* “чортова дюжина” (ФУФС, 179).

Окремо варто зупинитися на попарному перекладному словнику Ю. Прадіда “Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека” (РУУРФТС), який вийшов друком у 1994 р.

Цей словник належить до лексиконів комбінованого типу, оскільки поєднує в собі характеристики ідеографічного, перекладного й тлумачного словників. Він укладений за алфавітно-тематичним принципом, реєстр складає 339 російських і 414 українських фразеологізмів, об’єднаних у 13 тематичних розрядів.

Макроструктура словника складається із двох частин: російсько-української та українсько-російської, кожна з яких містить 13 тематичних розрядів, а саме: “Відраза. Огида”, “Втіха. Радість”, “Гнів. Лютъ”, “Захоплення. Захват”, “Лю-

бов. *Пристрасть*”, “*Страждання. Мука*”, “*Неспокій. Тривога*”, “*Подив. Здивування*”, “*Презирство. Зневага*”, “*Сором. Стид*”, “*Страх. Жах*”, “*Сум. Печаль*”, “*Відчай. Безвихідь*”.

Важливими елементами аналізованої фразеографічної праці виступають тематичні й алфавітні покажчики. У перших перераховуються тематичні розряди та фразеологізми, які входять до реєстру, що дозволяє користувачеві швидше знаходити у словнику необхідні фразеологізми. Алфавітні ж покажчики постають переліком усіх фразеологізмів, що увійшли до словника. Кожна фразеологічна одиниця має свій індекс, де перша цифра вказує на номер тематичного розряду, а друга – номер фразеологізму в межах розряду.

На мікроструктурному рівні побудова тематичного розряду ґрунтується на таких ознаках: 1) у назві тематичного розряду емоційний стан людини характеризується двома словами (друге слово позначає сильний і відносно короточасний емоційний стан людини, що у психології має назву – афект); 2) після назви тематичного розряду автор подає семантичний коментар, у якому розкривається загальне розширене (ідеографічне) значення фразеологізмів усього розряду. Це значення конкретизується безпосередньо у словниковій статті шляхом семантизації кожної фраземи; 3) кожен розряд здебільшого складається з двох розділів: а) фразеологізми, що мають прямі відповідники у мові, на яку перекладаються (укр. *без пам'яті* – рос. *без памяти*); б) фразеологізми, що не мають прямих відповідників у мові, на яку перекладаються.

Переклад переважно здійснюється за допомогою фразеологічного відповідника – слова чи словосполучення, напр.: рос. *за милую душу* – укр. *за милу душу* (РУУРФТС, 98), рос. *пасть на сердце кому* – укр. *сподобатися* (РУУРФТС, 52), укр. *пекти / спекти раків (раки, рака)* – рос. *заливається румянцем* (РУУРФТС, 172). Крім того, мікроструктура словника подається в алфавітному порядку із відповідною нумерацією та з урахуванням факультативних і варіативних компонентів, а багатозначні фраземи у кожному новому значення здатні представляти різні тематичні розряди.

У межах конкретної словникової статті значну увагу приділено фразеологічній варіантності; деякі фразеологізми супроводжуються вказівкою на типові синтаксичні зв'язки: *погодом есть/съестъ кого* (РУУРФТС, 57), *серце надрывається чье, у кого* (РУУРФТС, 58); послідовно наводяться паспортизовані цитати-ілюстрації для підтвердження функціонування певного фразеологізму в українській і російській мовах.

В аналізованому попарному перекладному фразеологічному словнику Ю. Прадіда успішно реалізовано теорію тематико-ідеографічної стратифікації фразеологізмів у споріднених мовах, що відкриває перспективи створення нових цікавих фразеографічних праць тематичного спрямування аж до встановлення специфіки фразеологізації різномовної картини світу.

Цікавою фразеографічною працею цього періоду став **“Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння)”** (НУФСУП) К. Мізіна (2005), у якій автор здійснив спробу класифікувати компаративні фразеологічні одиниці та компаративні паремії німецької мови на українському тлі.

Відзначимо позитивні характеристики цього словника на рівні основного завдання: до більшості одиниць, зафіксованих у цьому словнику, поряд із перекладом значення наведено один (або кілька) повний чи частковий еквівалент української мови; у випадку прозорої образно-мотиваційної структури усталеного порівняння автор подавав тільки основний український еквівалент.

На рівні мікроструктурних характеристик словника виділяються реєстр, у якому подано 1491 образ-еталон компаративних фразеологічних одиниць, та алфавітне розташування фразеологічних порівнянь. Крім того, базовими елементами мікроструктури можна назвати особливості словникової статті, яка укладається з урахуванням особливостей частиномовного компонування фразеологізму на засадах алфавітно-ідеографічного принципу.

Реєстр словника формують переважно іменникові компоненти, а у випадках, якщо образ-еталон виражений не іменником, то обов'язково вказується інша частина мови; якщо ж образно-

мотиваційна основа фразеологічного порівняння репрезентована формою дієслова, то словникову статтю розпочинає інфінітив цього дієслова. За можливого перекладу німецького фразеологізму українською мовою прямого чи переносного значення фраземи в компаративному фразеологізмі віддається перевага варіанту із прямим значенням, наприклад: *Aal, m – вугор; glatt wie ein Aal* “виверткий характером; занадто дружній; настільки хитрий, що неможливо обдурити” (НУФСУП, 13), *Wachs, n – віск; weich wie Wachs* “м’який як віск, як пампук” (НУФСУП, 190).

На жаль, у словнику відсутня інформація про стилістичну маркованість реєстрових одиниць, перевага віддається пареміям, в образно-мотиваційній структурі яких чітко виражено порівняння з певним еталонізованим предметом/поняттям, напр.: *Klobrühe, f – суп із фрикаделями; klar sein wie Klobrühe* “ясно як Божий день” [НУФСУП: 63], *Zeit, f – час; wie die Zeit, so ändern sich die Leute* “який вік, такий і чоловік” (НУФСУП, 298).

Суттєвим недоліком словника вважаємо відсутність у словниковій статті перекладу значення фраземи, автори наводять лише український повний / неповний еквівалент, який може мати різні інтерпретації.

2010 р. вийшла в світ ще одна фразеографічна праця К. Мізіна “Англо-український словник компаративної фразеології” (АУСКФ), у якій автор, за аналогією до вже проаналізованого німецько-українського словника, упорядкував і класифікував компаративну фразеологію англійської мови в зіставленні з українськими відповідниками. Макроструктура і мікроструктура цього словника співвідносяться з попереднім перекладним словником К. Мізіна, але змістові ознаки набувають інших форм. Так, прагнення укладача якомога повніше продемонструвати колорит і багатство еталонізованих образів в англійській мові спричинило окреме виділення еталонізованої ознаки у лінгвокультурнозначущих образах, наприклад: *hen* (АУСКФ, 58) та *wet hen* (АУСКФ, 115). У багатьох словникових статтях укладач намагається подати витoki глибокої семантичної характеристики, враховуючи національну специфіку: *Wormwood – полин. (as) bitter as wormwood* 1) гіркий на смак,

~ *гіркий як полин*; 2) поганий – *гіркий* (про новину, вістку). S.: *aloes, death, gall* (АУСКФ, 118).

У процесі лексикографування англійських фразеологічних порівнянь розгалуженого синонімічного ряду, у словнику подано образи-еталони деяких одиниць цього ряду. Українські повні / неповні еквіваленти виділено знаком ~, наприклад: *cat – kim. (as) active / agile as a cat*. S.: *monkey*, – “рухливий, грайливий, непосидючий”, ~ *гратися як котик* (АУСКФ, 25).

У цьому словнику, на відміну від “Німецько-українського фразеологічного словника (усталені порівняння)”, автор намагається врахувати один із базових елементів структури фразеологічної праці – інформацію про стилістичну маркованість реєстрових одиниць. Це стосується компаративних фразеологізмів із низьким стилістичним регістром. Наприклад, *(as) cool as a cucumber* – *ірон.* “абсолютно незворушний, холонокровний, спокійний”, ~ *спокійний як двері* (АУСКФ, 34).

Із невідомих причин автор уникає інформації про теорію укладання словника, особливості формування словникових статей, кількісні показники реєстру, специфіку ремаркування і т. ін.

2007 р. вийшов друком перекладний “Російсько-український словник народної мови” (РУСНМ) у 2-х томах В. Левуна з реєстром близько 80 000 слів. Про специфіку фразеологічної частини його реєстру відомо з передмови, у якій автор назвав словник фразеологічно-синонімічним (РУСНМ, 3). На мікроструктурному рівні, як позитивний момент, відзначаємо той факт, що українськими відповідниками до багатьох російських приказок, прислів’їв, фразеологічних зворотів та ін. є загальноновживані нормативні фразеологізми, а не кальковані вислови, наприклад: *видит око далеко, а ум ещё дальше – око по верхам біжить, а разум і корінь бачить* (РУСНМ, 86), *вставлять палки в колёса – устромляти палиці в колеса* (РУСНМ, 122), *всяк кулик на своей кочке велик – кожен пес на своєму смітті гордий* (РУСНМ, 124).

Крім того, укладач часто подає до російських фразеологізмів українські відповідники-синоніми, показуючи багатство фразеологічного фонду української мови, напр.: *вор у вора дубинку*

украл – *старець у старця торбу викрав; чумака чумака тара-нею допіка, а сам з його воза потягує чабака* (РУСНМ, 109), *замах рублёвый, удар грошовый – хіть, як у вола, а сила, як у комара; ставився, як лев, а загинув, як муха* (РУСНМ, 259).

Аналізуючи названий словник з погляду повноти викорис-тання теорії структурного компонування його складників, від-значаємо відсутність кількох базових елементів макро- й мікро-структури, зокрема теоретичного розділу, інформації про способи та засоби ремаркування, розроблення словникових ста-тей, подання паспортизації ілюстративного матеріалу.

На жаль, у деяких словникових статтях спостерігаємо по-вну спрощеність мікроструктури цього словника, наприклад: *за длинным рублём ехать – за легким заробітком їхати* (РУСНМ, 238), *за живое задеть – дошкулити кому; за живе взять; уразити в живе (до живого)* (РУСНМ, 238) чи *заглянет солнце и в наше оконце – ще й на моїх воротах сонце засві-тає; буде й на нашому тижні свято; колись і на моєму по-двір'ї буде худоба* (РУСНМ, 246). У таких випадках користувачі не отримують очікуваної повноти інформації про специфіку фразеологічного фонду зіставляваних мов.

Підсумовуючи результати дослідження, у якому подано ана-ліз структурної параметризації основних перекладних іншомов-но-українських словників досліджуваного періоду, приходимо до висновків, що перекладна іншомовно-українська фразеогра-фія є важливим складовим елементом історії української мови і займає вагоме місце у здобутках українського мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Під час укладання іншомовно-українських фразеологічних словників автори переважно використовували алфавітний принцип побудови реєстру, який успішно поєднували з інши-ми принципами лексикографування фразеологізмів: алфавіт-но-гніздовим та алфавітно-тематичним. У кращих зразках іншомовно-українських фразеологічних словників констатує-мо тісну взаємодію мікроструктурних елементів перекладного словника, що стосуються власне словникової статті, формули перекладу, різновидів інформації про реєстровий фразеоло-

гізм, його перекладу, ілюстративної частини, з макроструктурними елементами, що стосуються загальних питань формування реєстру, принципів лексикографування, обсягу і призначення конкретного словника.

ДЖЕРЕЛА

АУСКФ – Англо-український словник компаративної фразеології / Уклад. К. І. Мізін. Кременчук : Щербатих О. В., 2010. 120 с.

АУФС – Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К. Т. Баранцев. Київ : Рад. школа, 1969. 1052 с.

НУФС – Німецько-український фразеологічний словник : У 2 т. / Уклад. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. Київ : Рад. школа, 1981.

НУФСУП – Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / Уклад. К. І. Мізін. Вінниця : Нова книга, 2005. 304 с.

РУСНМ – Російсько-український словник народної мови: у 2 т. / Уклад. В. О. Левун. Київ : Бібліотека українця, 2007.

РУССВ – Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. М. Пилинська; за ред. М. Ф. Наконечного. Харків : Прапор, 2000. 864 с.

РУУРФТС – Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека / Сост. Ю. Ф. Прадид. Симферополь : Редотдел крымского комитета по печати, 1994. 242 с.

РУФС – Російсько-український фразеологічний словник / Уклад. І. О. Вирган, М. М. Пилинська // Прапор. 1959. № 9; 1971. № 10.

ФУФС – Французско-украинский фразеологический словарь / Сост. Г. Ф. Венгреневская, М. А. Венгреневская. Київ : Рад. школа, 1987. 237 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова Н. Н. Об английских фразеологических словарях // Лексикографический сборник. Вып. VI. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 78–87.

2. Баранцев К. Т. Курс лексикології сучасної англійської мови. Київ : Рад. школа, 1955. 255 с.

3. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 241 с.

4. *Горецький П. Й.* Методологічні принципи складання загальних двомовних перекладних словників // *Лексикографічний бюлетень*. Київ, 1951. Вип. I. С. 5–22.
5. *Краснобаєва-Чорна Ж. В., Боровик А. В.* Сучасна українська фразеологія : Довідник. Донецьк : ДонНУ, 2011. 93 с.
6. *Москаленко А. А.* Нарис історії української лексикографії. Київ : Рад. школа, 1961. 162 с.
7. *Прадід Ю. Ф.* Історія української фразеології // *Мовознавство*. 2012. № 1. С. 31–39.
8. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.
9. *Фразы, пословицы и приговорки Малороссіскія / Уклад. О. П. Павловський* // *Грамматика малороссійскаго нарѣчія*. Санкт-Петербург, 1818. С. 79–86.

REFERENCES

1. *Amosova N. N.* (1963). About the English phraseological dictionaries. *Leksikograficheskij sbornik*, vol. VI, Moskva : Izd-vo AN SSSR, pp. 78–87 (in Russian).
2. *Barantsev K. T.* (1955). Course of lexicology of modern English. Kyiv : Rad. shkola, 255 p. (in Ukrainian).
3. *Horetskyi P. Y.* (1963). History of Ukrainian lexicography. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 241 p. (in Ukrainian).
4. *Horetskyi P. Y.* (1951). Methodological principles of compiling general bilingual translation dictionaries. *Leksykohrafichnyi biuleten*. Kyiv, vol. I, pp. 5–22 (in Ukrainian).
5. *Krasnobaieva-Chorna Zh. V., Borovyk A. V.* (2011). Modern Ukrainian phraseography. Donetsk : DonNU, 93 p. (in Ukrainian).
6. *Moskalenko A. A.* (1961). Essay on the history of Ukrainian lexicography. Kyiv : Rad. shkola, 162 p. (in Ukrainian).
7. *Pradid Yu. F.* History of Ukrainian phraseography. *Movoznavstvo*, 2012, № 1, pp. 31–39 (in Ukrainian).
8. *Skrypnyk L. H.* (1973). Phraseology of Ukrainian language. Kyiv : Naukova dumka, 280 p. (in Ukrainian).
9. *Pavlovskyi O. P.* (ed.) (1818). *Frazy, poslovytsy y pryhovorky Malorossiskiiia. Hrammatyka malorossiiskaho narechiia*. Sankt-Peterburh, pp. 79–86 (in Russian).

Volodymyr Chumak, Candidate of Philology, Prof.
Ukrainian Language and Information Fund
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Larisa Korniienko, Candidate of Philology, Kyiv

Translated dictionaries in the history of Ukrainian phraseography

This article analyzes the specificity of the establishment of translated foreign language and Ukrainian phraseological vocabularies of the late twentieth - early twenty-first century. The principles of parameterization of the structure of phraseological vocabularies are identified. The features of systematization of registry units and the means and methods of reflecting the ethnolinguistic information in the phraseological works of the translation type are identified. The applied significance of the use of transposition phrasebooks is specified.

The usefulness of new approaches to the elaboration of vocabulary articles has been substantiated at the macro level vocabulary structure (selection of register items, volume and nature of the vocabulary, ordering principles) as well as at the micro level vocabulary structure (structure of the vocabulary items, translation types, correlation of various types of information about the register item, types of illustrative material, etc.).

The creators of foreign and Ukrainian phraseological dictionaries mainly used the alphabetic principle of the register, which they successfully combined with other principles of lexicography of phraseological units: alphabetic-group and alphabetic-thematic. In the selected samples of the studied translated phraseological works one can observe a close interplay of microstructural elements (the vocabulary article itself, translation formula, varieties of information about the reestablished phraseology, translation, examples part) macrostructural elements (general principles the register formation, principles of lexicography, scope and function of a specific vocabulary).

Keywords: *phraseology, phraseological dictionary, structural parameters of the dictionary, translated phraseological dictionary, Ukrainian phraseography.*

Стаття надійшла до редколегії 19.03.21